

עיבוד מתוך שאטרסטוק

עניים שלא נספרים

עוני, בטחון תזונתי ורווחה כלכלית בקרוב מבקשות ומבקשי מקלט בישראל

ד"ר מירי אנדבלד סבג, ירון הופמן דישון, גלעד פלומבו

מרכז אדוה - מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל
א.ס.ף. - ארגון סיוע לפליטים ולמבקשי מקלט בישראל

תוכן העניינים

3	תקציר
4	מבוא
5	סקירת ספרות
5	פליטים ומבקשי מקלט בישראל – רקע כללי
7	עוני ואי-בטחון תזונתי בישראל ומהידוע על פליטים ומבקשי מקלט
10	שיטת המחקר
10	1. איסוף הנתונים
11	2. השאלון
14	ממצאים
14	דיור ובריאות
16	עבודה ושכר
18	עוני וביטחון תזונתי
21	שביעות רצון מהחיים ודין
23	מגבלות המחקר
24	סיכום והמלצות
26	נספח א': ממצאים נוספים
27	נספח ב': השאלון שהופץ לאוכלוסיית המחקר

תודתנו נתונה לד"ר יובל לבנת, אתי קונור-אטיאס וד"ר יעל חסון ממרכז אדוה, ולעו"ס טלי אהרנטל, הדר אביאל, צמרת הרשקו, עו"ד אורלי לוינזון סלע ומיקה פוקס מא.ס.ף, על הערותיהם המועילות ועל הסיוע בהפקת הדוח. תודה מיוחדת לצוות לשכת הרווחה העירונית מסיל"ה של עיריית תל אביב – יפן, על השותפות באיסוף הנתונים. תודה לאדר גניף, מתמחה בתוכנית אקדמיה משלבת התנסות באוניברסיטת תל אביב, על העריכה הלשונית של המסמך.

This publication was co-funded by the European Union. Its contents are the sole responsibility of the Adva Center and ASSAF, and do not necessarily reflect the views of the European Union.

דוח זה הופק גם הודות לסיוע של

תקציר

דוח מחקר זה מציג ממצאים על מצבם הכלכלי-חברתי של פליטים חסרי מעמד בישראל הבאים בשעריהם של ארגוני הסיוע. המחקר, ראשון בסוגו, מבוסס על סקר שנערך באמצעות שאלונים שעליהם ענו כ-250 משיבים, רובם פליטים מאריתריאה אך חלקם גם מאוקראינה וממדינות אחרות.

הסקר ממחיש ומתקף את שהיה ידוע לארגוני הסיוע: יותר ממחצית מהמשיבים העידו שהם חשים במצוקה כלכלית "לעיתים קרובות" – שיעור הקרוב לממדי העוני שנמדד על פי הגישה הרשמית בישראל. רמת האיביטחון תזונתי בקרב אוכלוסייה זו נושק לשיא: כ-85% מהם חיים באיביטחון תזונתי, ובהם 55% (יותר ממחצית) – באיביטחון תזונתי חמור. שיעור ההוצאה על דיור מסך ההכנסה הוא עצום ורבים מדווחים על מצב בריאותי שאינו שפיר מול שיעורים נמוכים של בעלי ביטוח בריאות.

הממצאים הנסקרים מעלים את הצורך בהיערכות המדינה להטבת מצבה של אוכלוסייה זו ובעקיפין גם להטבת מצבה של החברה בישראל. בין יתר ההצעות למדיניות המוזכרות במסמך נזכיר: הצעה ליישם מנגנון של מידע שוטף על אוכלוסייה זו כדי לנטר את מצבה ואת השיפור בו בהתאם לצעדי המדיניות המקווים; יש לפעול להקלת הסבל של הפליטים בישראל באמצעות מתן סיוע חיוני, גם אם חלקי, בתחומי הביטחון הסוציאלי, הדיור, מתן סל בסיסי של שירותי רווחה ובריאות ועוד – עד להשגה הרצויה של מעמדם כתושבי קבע.

מבוא

דוח מחקר זה עוסק במצבם הכלכלי-חברתי של פליטים בישראל. כיום מתגוררים בישראל כ-73 אלף פליטים. בשל העובדה שקהל יעד זה דחוק לשוליים החברתיים-כלכליים בישראל, חלקם מגיעים לארגוני הסיוע המעטים הקיימים בארץ (א.ס.ף, מסיל"ה וכדק) כדי להיעזר בשירותיהם.

במסגרת הפרויקט הנוכחי חולקו במחצית השנייה של 2024 כ-250 שאלונים שמטרתם למפות ככל הניתן את מצבה ומצוקותיה של אוכלוסיית המחקר. מאחר שהשאלונים הופצו רק בין מי שהגיעו לארגוני הסיוע, סביר להניח כי תוצאות המחקר מוטות לכיוון האוכלוסייה הפגיעה יותר בקרב אוכלוסייה מוחלשת זו.

הממצאים נוגעים למצבם של הפליטים בממדי חיים שונים וביניהם: עוני סובייקטיבי ואובייקטיבי, רמת אי-ביטחון תזונתי, מצב הדיור, הבריאות, התעסוקה, ושביעות הרצון שלהם מחייהם.

להלן נציג רקע מדעי רלוונטי עבור מחקר זה. לאחריו נציג את שיטת המחקר, שהכלי העיקרי שלה היה שאלון כתוב, ולאחר מכן את הממצאים. נסיים במסקנות ובהמלצות מדיניות התואמות את העולה מהמחקר.

לדוח זה מצורפים גם שלושה נספחים. נספח א' מפרט לגבי הממצאים שעלו מהסקר. נספח ב' מביא שתי עדויות של פליטים ומבקשי מקלט השופכים אור על הממצאים שהתגלו בסקר, ונספח ג' מציג את השאלון שעל בסיסו נאספו הנתונים.

פליטים ומבקשי מקלט בישראל - רקע כללי

בישראל מתגוררים כיום כ-73,000 פליטים המוגנים מפני גירוש, כ-60,000 מהם חיים תחת "הגנה קבוצתית" שהמדינה החילה עליהם בשל הסכנה הצפויה להם אם יוחזרו לארצות מוצאם. מבין אלו, נמצאים בישראל כ-24,000 מבוגרים וילדים מאריתריאה, כ-23,000 מאוקראינה, כ-7,000 מסודן, כ-8,000 מאתיופיה וכ-400 מקונגו.¹ רבים מהנמנים עם קבוצות אלו הגישו בקשות פרטניות למקלט כדי לקבל מעמד פליט, למעט פליטי אוקראינה, שנמנעת מהם האפשרות להגיש בקשות כאלה. בנוסף, קיימים בישראל כ-12,000 מבקשי מקלט ממדינות אחרות, אשר אינם מוגנים במסגרת קבוצתית אלא רק באופן פרטני, זאת משום שבקשות המקלט שלהם טרם נידונו.²

מערכת המקלט בישראל סובלת מליקויים חמורים.³ עד כה הוכרו כפליטים מספר מצומצם ביותר של מבקשי מקלט, והדרך למעמד פליט חסומה עבור רבים מהחוסים תחת ההגנה הקבוצתית. ההגנה הקבוצתית עצמה אינה כוללת כמעט שום זכויות נלוות, מצב שמוביל לכך שעשרות אלפי פליטים, חלקם שוהים כאן כמעט שלושה עשורים, חיים ללא ביטוח בריאות ממלכתי וללא רשת ביטחון סוציאלית – קצבאות ביטוח לאומי, מרבית שירותי הרווחה, תוכניות שיקום למיניהן וסיוע בשכר דירה – קרי, ללא גישה הולמת לשירותים בסיסיים. נוכח הנסיבות הקשות שבהן הגיעו הפליטים לישראל מלכתחילה, וההיעדר הכמעט מוחלט של סיוע שהם מקבלים מהמדינה, קהילת הפליטים נותרת אחת הקבוצות המודרות והפגיעות ביותר בישראל,⁴ והפליטים והפליטות מתקשים להשתלב בחברה או בכלכלה המקומית. אמנת הפליטים בדבר מעמד הפליטים קובעת כי אדם הופך להיות פליט כאשר עליו לברוח מארצו בנסיבות הנופלות להגדרות האמנה.⁵ כאמור, בעוד שכל מבקשי המקלט מאריתריאה ומסודן מוגנים באופן קבוצתי על בסיס מדיניות "אי הרחקה"

1 "רקע עשויה נייר: פליטים ופליטות בישראל, תמונת מצב", נובמבר 2024, פורום ארגוני הפליטים ומבקשי המקלט בישראל.
2 "מעלות אבק: ההימנעות השיטתית של מדינת ישראל מהכרעה בבקשות מוצדקות למקלט", ספטמבר 2020, דו"ח של המוקד לפליטים ולמהגרים.
3 "הנה ערלה אזנם" הליכי מקלט בישראל, אוקטובר 2018, המוקד לפליטים ולמהגרים על מערכת המקלט הישראלית.
4 על ההשפעות של מדיניות התעסוקה העמומה ושנים של הדרה ראו גם דוח הסחר השנתי של מחלקת המדינה האמריקנית - 2024 Trafficking in Persons Report by the U.S department of state
5 Convention and Protocol relating to the Status of Refugees, 1951, אמנה ופרוטוקול של ועדת הפליטים באו"ם משנת 1951.

למדינות המוצא שלהם, ישראל לא הכירה (כמעט) באף אחד מהם כפליטים בשל חסמים בירוקרטיים ומהותיים במערכת ההכרה. בהשוואה למנגנוני קליטת פליטים של מדינות מערביות אחרות, ניתן לומר בוודאות שרוב מבקשי המקלט מסודן ומאריתריאה היו מוכרים כפליטים, אילו השלימה ישראל את הטיפול בבקשות המקלט שלהם. לכן נתייחס אליהם במסמך זה כפליטים.

בהיעדר כל רשת תמיכה סוציאלית, כל משבר – ממשבר אישי, דוגמת פיטורים, עד משבר לאומי, כמו מגפת הקורונה⁶ או המלחמה הנוכחית, מוביל רבים מהפליטים להידרדרות ולסכנה מיידית לאבד את פרנסתם ואיתה את יכולתם לכלכל את עצמם ואת ילדיהם ולשלם עבור קורת גג וצורכי יסוד.⁷ בקרב הפליטים בישראל, מצבם של משפחות במצבי סיכון – אימהות חד-הוריות, נשים שחוו אלימות, אנשים בזנות הישרדותית, חולים כרוניים, מתמודדי נפש ואנשים עם מוגבלות פיזית – קשה במיוחד.

הפליטים מאפריקה, השוהים בישראל תחת ההגנה הקבוצתית, אינם זכאים לשירותי בריאות מכוח חוק ביטוח בריאות ממלכתי. ההסדר הביטוחי הייעודי שנקבע להם מותיר רבים מהם, כולל קשישים וילדים, ללא ביטוח רפואי כלל. המשמעות היא שלרבים מהפליטים אין גישה לשירותי בריאות אלא במצבים מסכני חיים, אז הם זכאים לטיפול בחדרי המיון מכוח חוק זכויות החולה. אם וכאשר מתייצב מצבם, הם משוחררים ללא המשך טיפול, מעקב או תרופות ועם חוב כספי לבית החולים שאין ביכולתם לפרוע. ב-1 ביולי 2024 נכנסו לתוקף תקנות ביטוח בריאות ממלכתי חדשות, שהוחלו על חלק מאוכלוסיית הפליטים, בני 60 ומעלה וקטינים, המחייבות את הזכאים בתשלומי דמי ביטוח, שעל פי ארגוני הסיוע לפליטים, מרביתם לא יוכלו לשאת בהם.⁸ היעדר נגישות לשירותי בריאות נאותים לפליטים כולל היעדר נגישות לשירותי רפואה מונעת, מעקבי היריון סדירים ומעקב מובנה אחר התפתחות הילדים. הפגיעה בבריאותם של ילדי הפליטים לא נעצרת שם. ב-11.11.24, פורסם בעיתון "הארץ" כי משרד הבריאות הוציא הנחיה חדשה המונעת טיפול בריאותי מקדם (טב"ם) לילדים אוטיסטים להורים חסרי מעמד, כך שאותם ילדים יפסיקו לקבל טיפולים חיוניים שקיבלו עד כה.⁹

פליטי המלחמה מאוקראינה חווים את מדיניות ההדרה משירותים חברתיים כבר

6 "מסתכלים אל התהום – מבקשי ומבקשות מקלט בישראל בתקופת הקורונה", 2022, עמותת א.ס.ף.

7 "בנפילה חופשית – לקראת עשור שלישי ללא ביטחון סוציאלי – פליטים ומבקשי מקלט בישראל ללא זכויות, הכרה ושירותים בסיסיים (תמונת מצב 2024)", אוגוסט 2024, עמותת א.ס.ף.

8 הסדרים לעניין רישום בקופת חולים ומתן שירותי בריאות לנמצאים בישראל שאינם מבוטחים התשפ"ד-2024.

9 באי, 71, 2024. "המדינה תפסיק לתת טיפולים לילדים אוטיסטים של זרים, הישראליים ימשיכו לקבל". הארץ, 11 בנובמבר; עוד על מצב ילדי הפליטים ומבקשי המקלט בישראל - "סוגרים לך דלת: דו"ח על מצב ילדי פליטים ומבקשי מקלט בישראל", אוקטובר 2023, עמותת א.ס.ף.

כמעט שלוש שנים. ההשפעות של הדרה זו מחמירות את מצבם ככל שחולף הזמן והופכות דומות לאתגרים שפליטי אפריקה וילדיהם מתמודדים עימם זה שני עשורים. מאז שהגיעו ארצה, במקום להסדיר את העסקתם ולהעניק לפליטים האוקראינים אשרות עבודה, הוכרזה לגביהם מדיניות "אי־אכיפה" – בדיוק כמו המדיניות "הזמנית" שהוכרזה לגבי הפליטים מאפריקה בינואר 2011 ועודנה בתוקף עד היום.¹⁰ משמעות הדבר היא שכל עוד המלחמה באוקראינה נמשכת ונשקפת להם סכנה בארץ מולדתם, אין לפליטים האוקראינים אישורי עבודה, אך לא ינקטו צעדי אכיפה בגין עבודה או העסקה שלא כדין, נגדם או נגד מעסיקיהם (בהתאמה). מדיניות אי־האכיפה העמומה מעצימה את הקושי במציאת עבודה ואת הסיכון להעסקה פוגענית ולניצול. לפי הנתונים שנאספו בא.ס.ף בינואר 2024, 39% מהפונות האוקראיניות אינן עובדות ו-26.2% מהן מועסקות באופן "לא חוקי" (מועסקות ללא תלוש שכר ותנאים סוציאליים – זאת למרות שהעסקתן מותרת על פי חוק לפי מדיניות אי־אכיפה של משרד הפנים). לאורך הזמן, הנזקים המצטברים של המדיניות העמומה הזאת מתבטאים בדחיקת הקהילה לשולי החברה, העמקת העוני הכלכלי, הגברת מצב הדחק הנפשי של הפליטים וילדיהם.¹¹

עוני ואי־בטחון תזונתי בישראל ומהידוע על פליטים ומבקשי מקלט

לפי דוח העוני של הביטוח הלאומי, בשנת 2022 חיו בישראל 1.98 מיליון נפשות מתחת לקו העוני, מתוכם 873.3 אלף ילדים ו-152.5 אלף אזרחים ותיקים, המשקפים שיעורי עוני של 20.9%, 28.2% ו-12.7% בהתאמה. העוני בישראל מתאפיין בפערים משמעותיים בין קבוצות אוכלוסייה שונות. בחברה הערבית נרשמה תחולת עוני של 39% ובחברה החרדית 33.7%. שיעור הנפשות העניות מהחברה הערבית והחרדית מקרב כלל אוכלוסיית העניים הגיע ל-64.3% (41.9% ערבים ו-22.4% חרדים) – כפול ממשקלם באוכלוסייה. בהשוואה בינלאומית, ישראל ממוקמת במקום השני בשיעורי העוני בקרב נפשות וילדים (אחרי קוסטה ריקה), ובמקום גבוה גם בשיעורי העוני בקרב אזרחים ותיקים, אחרי מדינות כמו יפן, אוסטרליה וארצות הברית.¹²

ביטחון תזונתי מוגדר כמצב שבו למשק הבית יש גישה סדירה למזון המספק את הצרכים הבסיסיים והפעילים. מדידת הביטחון התזונתי נערכת בישראל בד"כ

¹⁰ מידע על העסקת עובדים זרים ומסתננים, משרד הפנים, 2015.

¹¹ "פליטות אוקראיניות בישראל – בין מלחמה אחת לאחרת": תמונת מצב בחלוק שנתיים לפלישה הרוסית לאוקראינה, פברואר 2024, עמותת א.ס.ף.

¹² קסיר נ. פינס ר. ופלאם נ. "דוח ממדי העוני והאי־שוויון בהכנסות – 2022", דצמבר 2023, הביטוח הלאומי.

באמצעות שאלון סובייקטיבי, המספק נקודת מבט משלימה למדידה אובייקטיבית של העוני. לפי נתוני הביטוח הלאומי, בשנת 2021 16.2% מהמשפחות בישראל חיו באי-ביטחון תזונתי, כמחיצתם באי-ביטחון תזונתי חמור.¹³

אוכלוסיית מבקשי המקלט החיה בישראל אינה נסקרת במסגרת הסקרים הרשמיים על עוני ואי-ביטחון תזונתי במדינה (מעט מבקשי המקלט שקיבלו מעמד אולי נסקרים במסגרת הסקרים אך אינם מובחנים משאר האוכלוסייה כך שלא נאספים עליהם נתונים כקבוצה). זאת ועוד, עד היום לא נערך מיפוי מקיף ורשמי לרמת העוני ואי-הביטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים ומבקשי המקלט בישראל, והמידע בנושא זה מבוסס בעיקר על הניסיון המצטבר בארגוני החברה האזרחית המסייעים להם. הערכת הארגונים היא כי שיעורי הפליטים החיים בעוני ובאי-ביטחון תזונתי גבוהים במידה ניכרת מהשיעור של מדדים אלו בקרב האוכלוסייה הכללית.¹⁴

בסקר שנערך בקרב קהילת חסרי מעמד בעיר תל-אביב, על ידי אגף התזונה במשרד הבריאות בשיתוף לשכת הרווחה העירונית מסיל"ה בעיריית ת"א והתכנית 'בתיאבון' שנערכה בין מאי לדצמבר 2020 (תקופת סגרי הקורונה) נאמד שכ-54% מאוכלוסיית חסרי המעמד סבלו מאי-ביטחון תזונתי חמור ועוד 32% מהנשאלים סבלו מאי-ביטחון תזונתי בינוני. על פי סקר נוסף שנערך מטעם ארגוני חברה אזרחית בתחילת 2021, 35.5% מהמשיבים דיווחו כי באותה השנה ויתרו על אוכל בשל מצוקה כלכלית. בדוח בנושא אי-ביטחון תזונתי בישראל שפרסם מכון ברוקדייל בשנת 2022 נכתב ביחס לאוכלוסיות אלה: "קהילות מבקשי המקלט וחסרי המעמד סובלות ממיעוט של מענים וזכויות, ומרבית חבריהן חיים בעוני; ובשל מגפת הקורונה, מרבית משקי הבית באוכלוסייה זו נותרו ללא הכנסה ורובם חיים באי-ביטחון תזונתי בינוני או חמור".¹⁵

שני מחקרים של מרכז אדוה, פורום דו-קיום בנגב וארגון 'מזון' שפורסמו בספטמבר 2023 ובנובמבר 2024 עסקו בנושא אי-ביטחון תזונתי בכפרים הבדואים הבלתי-מוכרים בנגב.¹⁶ מסמכים אלו מדגימים את הבעייתיות שבהיעדר נתונים על קבוצות אוכלוסייה שאינן נסקרות בדוחות הרשמיים על עוני ועל אי-ביטחון תזונתי בישראל.

13 אנדבלד מ. וכראדיל. "סקר ביטחון תזונתי 2021 – מהלך הסקר והממצאים העיקריים", ינואר 2023, הביטוח הלאומי

14 "ממצאי סקר: רווחה ובריאות בקרב מבקשי מקלט מסודר ואריתריאה", 2021. פורום בריאות הנפש בקרב מבקשי מקלט (שהוקם בשנת הקורונה וכלל את הארגונים הבאים: א.ס.ף, רופאים לזכויות אדם, מסיל"ה וקוצ'ינטה).

15 "ביטחון תזונתי בישראל - מאפיינים, מענים ואתגרים", מרץ 2022, מכון ברוקדייל.

16 בר-און ל. ממן ש. ואבו-כף. ח'. "אי-ביטחון תזונתי בכפרים הבלתי מוכרים בנגב", ספטמבר 2023, מרכז אדוה, פורום דו-קיום בנגב ותוכנית 'מזון' בישראל; שבצ'נקו י. בר-און ל. וממן ש. "אנחנו בדואים, אנחנו אוכלים שמן זית, לא אומרים שאין לנו אוכל": ממצאי מחקר איכותני בנושא אי-ביטחון תזונתי בקרב כפרים בלתי-מוכרים בנגב. נובמבר 2024. מרכז אדוה, פורום דו-קיום בנגב ותוכנית 'מזון' בישראל.

המסמכים מתמקדים באוכלוסיית הכפרים הבלתי מוכרים בנגב, המונה כ-83,928 תושבים (נכון לינואר 2022), שאינה נכללת בסקרים הרשמיים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והמוסד לביטוח לאומי. ממצאי המחקרים מצביעים על רמות גבוהות של אי־ביטחון תזונתי באוכלוסייה זו, הנובעות משילוב של גורמים: היעדר תשתיות בסיסיות (מים, חשמל, כבישים ותחבורה ציבורית), קשיי נגישות למקורות מזון, מחירים גבוהים והיעדר אפשרות לשמירה נאותה של מזון בשל בעיות בתשתיות.

בדומה לאוכלוסיית הפליטים ומבקשי המקלט, גם במקרה זה מדובר באוכלוסייה הסובלת מהדרה ומחסמים מבניים בגישה לשירותים בסיסיים, דבר המשפיע ישירות על שיעור העוני וביטחונה התזונתי. המחקר מדגים את החשיבות של איסוף נתונים על אוכלוסיות מודרות שאינן נכללות בסקרים הרשמיים, ואת הצורך בהתאמת מדיניות ייעודית עבורן. כפי שעולה מצמד המחקרים, תקופת הקורונה ותקופת מלחמת אוקטובר 2023 החריפו את המצב והדגישו ביתר שאת את הפגיעות של אוכלוסיות אלו במצבי חירום.

הצורך להעריך את שיעורי העוני והאי־בטחון התזונתי בקרב פליטים ומבקשי מקלט בישראל בולט עוד יותר על רקע העובדה שמדובר באוכלוסייה, שסובלת גם במדינות אחרות משיעורי עוני ואי־בטחון תזונתי גבוהים בשל מעמדה הפגיע, אפילו במדינות המעניקות לפליטים ומבקשי מקלט הכרה והגנה סוציאלית משמעותיות. לפי נתוני האיחוד האירופי, בשנת 2023 נמצאו בסיכון לעוני 45.5% מסך תושבי מדינות האיחוד שהם מהגרים ממדינות מחוץ לאיחוד, לעומת 18.9% בקרב אזרחים ילידי מדינות האיחוד האירופי.¹⁷

מחקר זה נועד להשלים את הפער הקיים, ולהציג לראשונה אומדנים מבוססים על אודות שיעורי העוני ואי־הבטחון התזונתי בקרב אוכלוסיית הפליטים ומבקשי המקלט בישראל.

¹⁷ "Migrant integration statistics - at risk of poverty and social exclusion", September 2024, Eurostat

שיטת המחקר

1. איסוף הנתונים

במסגרת המחקר הועבר שאלון בנושא עוני ואי־בטחון תזונתי. בשלב הראשון לאחר גיבוש השאלון, עבר השאלון התאמה תרבותית ושפתית בליווי העובדות הסוציאליות והמגשרים הקהילתיים של ארגון א.ס.ף.

לאחר גיבוש השאלון והתאמתו לאוכלוסיית המחקר, בוצע בחודש אפריל 2024 פיילוט בקרב 30 משיבים. ות בקרב קהילות הפליטים השונות בישראל (פליטים מאריתריאה, סודן ואוקראינה), שמילאו את השאלון במסגרת ביקור שלהם בקבלת הקהל של א.ס.ף, בליווי העובדות הסוציאליות (עבור הפונים מאריתריאה, אתיופיה וסודן) ובליווי רכזת מיפוי ותמיכה לפליטים האוקראינים (עבור הפליטים מאוקראינה).

על בסיס התשובות לפיילוט ומשוב שהתקבל מהסוקרים שביצעו אותו, גובש שאלון סופי שעבר שינויים מעטים בנוסחו, וכן נוספו מספר שאלות ותשובות אפשריות על בסיס המידע שהתקבל מהמשיבים. השאלון הסופי תורגם ל-4 שפות: טיגרינייה, ערבית, אנגלית ואוקראינית, והוכן בפורמט המתאים למילוי ידני באמצעות סוקר.ת או למילוי עצמי בטופס דיגיטלי. בשלב זה, פנה ארגון א.ס.ף ליצירת שיתוף פעולה עם לשכת הרווחה העירונית מסיל"ה של עיריית תל אביב – יפו, המעמידה סיוע וטיפול סוציאלי לקהילה חסרת המעמד המתגוררת בעיר, אשר הביעה רצון לקחת חלק בפרויקט ולסייע בהשגת משיבים לשאלון בקרב קהל הפונים למרכז.

בחודש יוני 2024 ערכו חוקרי מרכז אדוה הכשרה לסוקרים. ות מא.ס.ף וממסיל"ה¹⁸ ובה נמסר מידע על האופן שבו יש להציג את השאלות ולמלא את התשובות בשאלון המחקר.

במהלך החודשים יולי-ספטמבר 2024 הוצגה האפשרות למילוי השאלון לכל הפונים. ות בשעות קבלת הקהל של א.ס.ף, וזאת בליווי סוקר.ת ומגשר.ת מתנדבת שסייעו במהלך מילוי השאלון. בתקופה זו, נערכו גם פניות יזומות מצד העובדות הסוציאליות ורכזת מיפוי ותמיכה לפליטים אוקראיניים בא.ס.ף, שהזמינו פונים למלא את השאלון. במקביל הוצגה האפשרות למילוי השאלון גם בשעות הקבלה במסיל"ה, וזאת בליווי נציגות מערך קבלת הקהל במרכז.

¹⁸ מרכז מסיל"ה הפועל תחת מנהל השירותים החברתיים בעיריית תל אביב-יפו, המעניק סיוע וטיפול סוציאלי לקהילה חסרת המעמד המתגוררת בעיר ומפעיל פרויקטים קהילתיים לשיפור איכות חייהם של חברי קהילה זו.

בסך הכל, עד סוף ספטמבר 2024 נאספו 249 שאלונים: 132 מהשאלונים מולאו על-ידי פונים.ות בשעות קבלת הקהל של ארגון א.ס.ף, ו-106 שאלונים מולאו בשעות קבלת הקהל של מסיל"ה. 11 השאלונים הנוספים מולאו באופן עצמי על-ידי משיבים, בקישור שהועבר אליהם מחברים אחרים בקהילה.

מתוך סך השאלונים שמולאו, 166 מולאו כשאלונים בכתב, ועוד 83 מולאו באופן דיגיטלי. כמחצית מהשאלונים הדיגיטליים מולאו גם הם באמצעות סוקר.ת בא.ס.ף או במסיל"ה, והיתר באופן עצמי על-ידי המשיבים.ות.

נתוני השאלונים המלאים הוזנו בטבלת איסוף נתונים שבהתבסס עליה בוצעו העיבודים הסטטיסטיים המוצגים במחקר זה.

2. השאלון

השאלון, שהעתק שלו מצורף כנספח א', כולל שאלות על מאפיינים סוציו-דמוגרפיים, מידע על הכנסה, דיור ובריאות וכן שאלות שמהם ניתן היה להסיק על תחושת עוני סובייקטיבי, עוני אובייקטיבי (על פי הגישה היחסית הנוהגת בישראל ובעולם המערבי), ומצב הביטחון התזונתי. כמו כן, נכללה שאלה על שביעות רצון כללית מהחיים.

עוני סובייקטיבי ואובייקטיבי

עוני סובייקטיבי נאמד בשאלון באמצעות שאלות על היכולת לכסות את ההוצאות השוטפות ותחושת מצוקה כלכלית.

עוני אובייקטיבי נאמד על פי תשובות המשיבים באשר להכנסתם ולהרכב משק הבית שלהם, וזאת לפי הגישה הרשמית היחסית. ההכנסה הפנויה לנפש תקנית חושבה בדרך כלל על פי ההכנסות משכר והכנסות אחרות (שהיו רק לכעשירית מהמדגם; חלק לא קטן סירב להשיב על שאלה זו), חלקי מספר הנפשות התקניות בהתאם לסולם השקילות (מנגנון שנועד להשוות את הרמת החיים של משקי בית מגדלים שונים)¹⁹ המקובל בישראל. הכנסה זו הושוותה לקו העוני האחרון שפורסם על ידי הביטוח הלאומי בישראל בשנת 2022.

19 ראו גם נספח "מדידת העוני ומקורות הנתונים" בדוח השנתי של הביטוח הלאומי, שנים שונות.

ביטחון תזונתי

לנדגמים הועבר השאלון המקוצר של שאלון ה-USA שמורכב מ-6 שאלות הנוגעות לרמת הביטחון התזונתי שלהם. בין היתר המשיבים מתבקשים לדווח האם נאלצו לדלג על ארוחות, האם התקשו לרכוש מזון מסיבות כלכליות וכו'. השאלון המקוצר תוקף על ידי משרד החקלאות האמריקני (שהגה ויזם את השאלון הארוך בן 18 השאלות שעל בסיסו נבנה השאלון המקוצר), וניתן להסיק ממנו על שלושה מצבים של המשיבים: מצב של ביטחון תזונתי, מצב של אי-ביטחון תזונתי מתון, ומצב של אי-ביטחון תזונתי חמור. זאת על פי הניקוד שמקבלות התשובות של המשיבים וסיכומן.

דיוור ובריאות

המשיבים התבקשו לדווח מהי צורת המגורים שלהם, עם מי הם גרים, מהי עלות שכר הדירה, האם קיים ביטוח בריאות להם ולילדיהם ועוד. השאלות הותאמו למאפיינים הספציפיים של אוכלוסיית הפליטים ומבקשי המקלט בישראל. כך למשל, תחת סוגיית מצב המגורים וההוצאה על מגורים, נוספו בשאלון אפשרויות למענה שיצביע על דיוור לא יציב וזמני, תשלום שכר דירה עבור עבודה וכד'.

שביעות רצון מהחיים

לבסוף נשאלו המשיבים על מידת שביעות הרצון הכללית שלהם מחייהם, כמדד כללי ולצורך השוואה עם האוכלוסייה הכללית. שאלה זו נשאלת בסקרים חברתיים בארץ ובחו"ל.

מאפיינים דמוגרפיים של המשיבים

המדגם מנה 249 משיבים. על מרבית השאלות ענו פחות מכך אך ברוב המקרים היו מעל 200 משיבים²⁰. כ-75% מהמדגם היו נשים וכ-25% גברים. יצוין כי אין זו ההתפלגות המגדרית הידועה של פליטים בישראל; שיעור הגברים גבוה יותר.²¹ עם זאת המחקר נערך בקרב המסתייעים בשירותי ארגוני הסיוע לפליטים, ולכן סביר

20 מספר המשיבים עשוי להיות שונה משאלה לשאלה, בהתאם למספר המשיבים על כל שאלה.

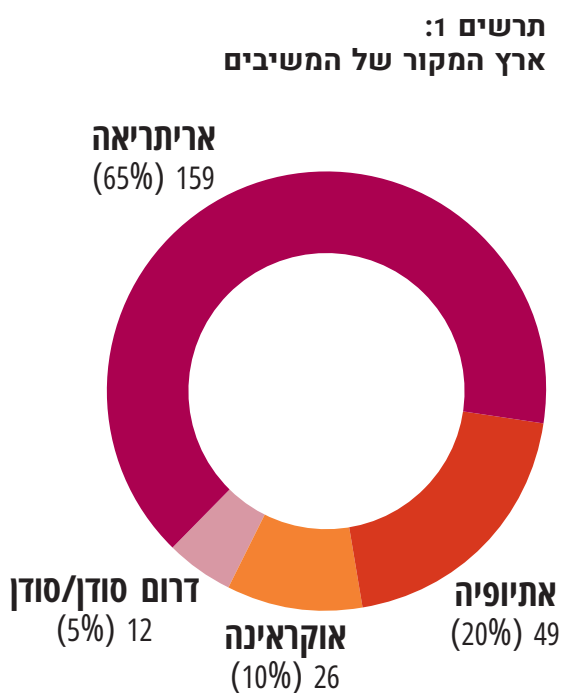
21 אחוז הנשים בקהילה האריתראית כיום, לא כולל ילדות ונערות שנולדו בארץ, הוא כ-22% (הנתונים לקוחים מתשובה מיום 4.8.24 לבקשת חופש מידע שהגיש פורום ארגוני הפליטים). זאת, כאשר בעבר הן היו כ-16-20 אחוזים מן הקהילה. העלייה באחוזי הנשים בשנים האחרונות, נובעת ככל הנראה מכך שדווקא גברים, החופשיים במקרים רבים מאחריות על משפחה וילדים, מצליחים לצבור כסף, לעבור את התהליכים המתישים, למצוא ספונסר בחו"ל ולטוס לקנדה, לארצות הברית, או לכל מדינה אחרת באירופה שבה הם יזכו להכרה, מעמד וחיים.

להניח כי חלקן של הנשים גבוה בהשוואה לחלקן באוכלוסיית הפליטים הכללית לאור פגיעותן ואולי גם נכונותן הרבה יותר להיעזר בארגונים. חלוקה גאוגרפית של מקום מגורי המשיבים מופיעה בלוח 1 להלן.

לוח 1: מקום המגורים של המשיבים

מקום מגורים	מספר	שיעור
תל-אביב יפו	131	61%
בת ים וחולון	24	11%
המרכז, אחר	29	13%
באר שבע והדרום	15	7%
שרון	4	2%
חיפה והצפון	7	3%
ירושלים	6	3%
סה"כ	216	100%

בקרב המשיבים, רוב של שני שלישים הגיעו מאריתריאה (תרשים 1). כ-20% נוספים הגיעו מאתיופיה וכ-5% מסודן/דרום סודן. עשירית הגיעו מאוקראינה.

יצוין שהחלוקה המגדרית במדגם עוד פחות שיויונית בקרב הפליטים מאוקראינה – רוב מוחלט של 25 מתוך 26 המשיבים. ות הן נשים. אולם ההטיה המגדרית הזו משקפת את המציאות בפועל²² ואינה מעידה על הטייה כלפי מטה בייצוג גברים אוקראינים במדגם. באוכלוסייה האריתראית וביתר האוכלוסיות הנתונים שוויוניים יותר.

רוב המשיבים, כ-74%, גרים עם משפחתם. כ-11% גרים בגפם, והיתר גרים עם שותפים או בהסדר מגורים אחר.

22 הנתונים לקוחים מתשובה מיום 4.8.24 לבקשת חופש מידע שהגיש פורום ארגוני הפליטים לרשות האוכלוסין מיום 1.9.24.

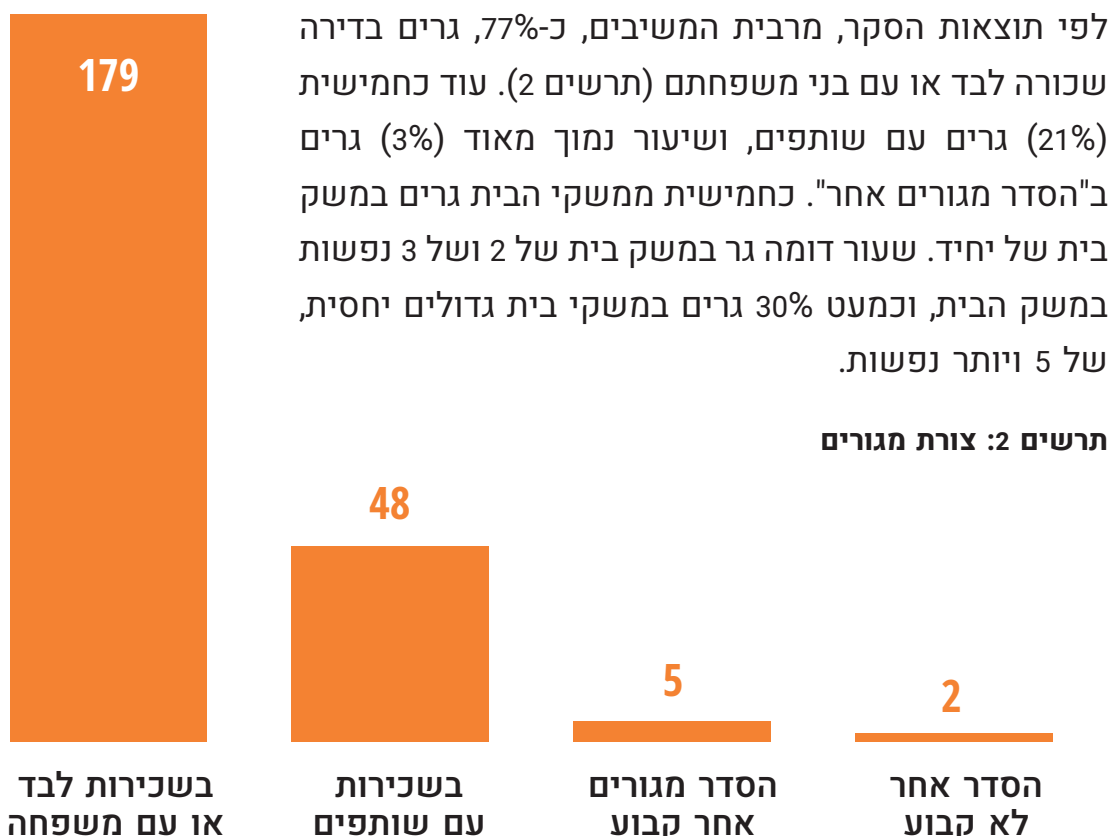
ממצאים

בפרק זה נציג את הממצאים הכלכליים-חברתיים העולים מתשובות המשיבים לשאלון שבבסיס המחקר הנוכחי. הממצאים, שישפכו אור על מצבם של הפליטים חסרי המעמד (להלן בקיצור: הפליטים) באופן רב ממדי, יחולקו לארבעה פרקים עיקריים: (1) דיור ובריאות (2) עבודה ושכר (3) עוני ומצוקה כלכלית (4) מצב הביטחון התזונתי. הפרק האחרון של חלק זה יסכם את הממצאים.

דיור ובריאות

"יש לי סרטן, והטיפול שאני צריכה עולה 30 אלף שקל בחודש. אני חייבת לעבוד כדי לשמור על ביטוח הבריאות שלי, כי בלי זה אין לי איך לשלם על הטיפול. אחרי כימותרפיה אני מרגישה את הידיים והרגליים נרדמות לי, לפעמים אני נופלת ולא תמיד אני מרגישה את הרצפה, אבל אני עדיין צריכה לנקות מדרגות. אני לא יכולה להפסיק לעבוד, כי בלי עבודה אין ביטוח, ובלי ביטוח אין טיפול."

ל', 33, פליטה מאריתראה, מטופלת בא.ס.ף

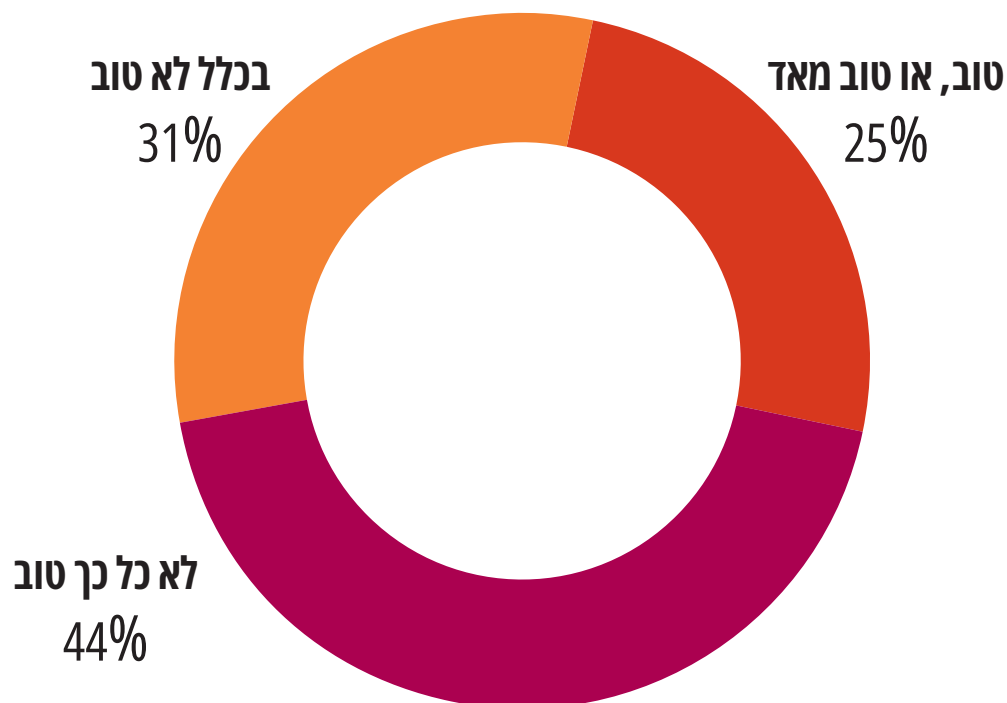

לוח 2: מספר נפשות במשק הבית

מספר נפשות	מספר	שיעור
1	42	19%
2	45	21%
3	43	20%
4	24	11%
5+	63	29%
סה"כ	217	100%

למחצית מהמשיבים, ולרבע מילדיהם, אין ביטוח בריאות כלשהו בשהותם בישראל. זאת, כאשר הממצאים מלמדים על דיווח עצמי של מצב בריאות לא שפיר בקרב מרבית המשיבים, ומצב קשה של כשליש מהם, כפי שמראה התרשים שלהלן.

תרשים 3: מצב הבריאות של המשיבים (על פי דיווח עצמי), אחוזים

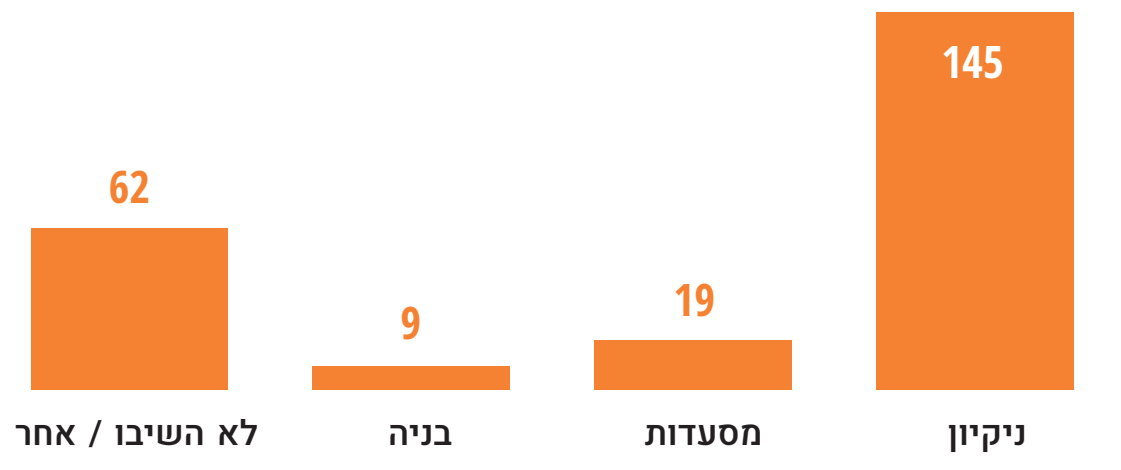

"ב' הגיעה לישראל עם אמה וילדיה (כמעט בן 4) באוקטובר 2022. היא עובדת ללא חוזה העסקה בזמן שאמא שלה מטפלת בילד. ב' עובדת בבית אבות דרך חברת קבלן. הקבלן הבטיח לה שהיא חייבת לקבל ממנו רישיון עבודה, וגבה ממנה 1,600 ש"ח משכרה עבור זה. עם זאת, הוא לא סיפק לה שום מסמך רשמי המאשר את הדברים. ב' לא יודעת את הזכויות שלה וחשופה לניצול מהמעסיק, והעובדה שאין לה אישור עבודה מסודר עקב מדיניות אי האכיפה של משרד הפנים מקשה עליה מאוד להשתכר כראוי, והיא מתמודדת עם קשיים כלכליים גדולים. היא לא מצליחה להגיע למקום שבו תוכל להרגיש בטוחה ומסודרת מבחינת עבודה וזכויות."

אוליאנה דריוצ'קובה רכזת פליטים אוקראינים בא.ס.ף

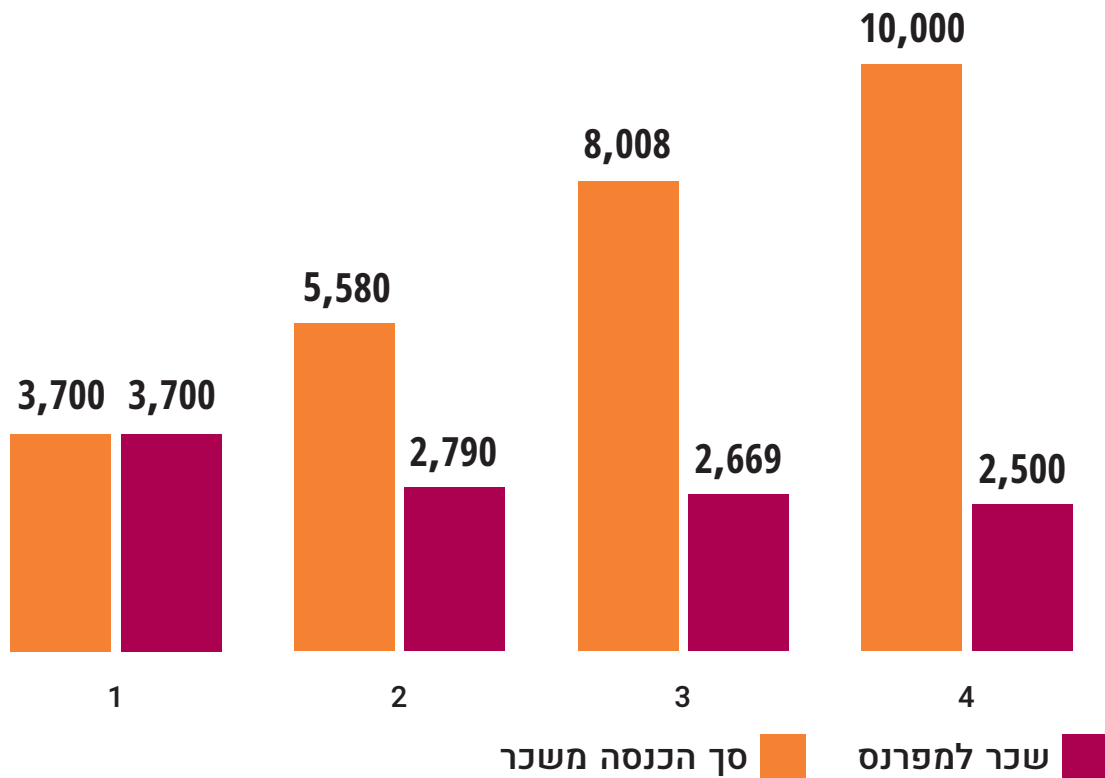
ענף התעסוקה העיקרי של המשיבות והמשיבים הוא ניקיון, בו מועסקים 145 (כ-62%) משיבים, מרביתן משיבות. 19 מהמשיבים (כ-8%) נוספים דיווחו שהם מועסקים בשירותי הסעדה, מעט מאוד בענף הבניין והיתר בענפים אחרים או שלא השיבו.

תרשים 4: התפלגות ענפי תעסוקה של המשיבים

סך ההכנסה משכר משתנה על פי מספר המפרנסים במשק הבית כפי שמראה תרשים 5 להלן. התרשים מראה כי ההכנסה משכר אכן עולה עם מספר המפרנסים במשק הבית, אולם ההכנסה למפרנס בודד, למעט במקרה של מפרנס יחיד, בדרך כלל מגיעה לסכום הנמוך ממחצית שכר המינימום בישראל. כך למשל, בדירה עם שלושה מפרנסים ההכנסה הממוצעת מעבודה מגיעה לכ-2800 ש"ח לחודש בלבד.

תרשים 5: סך הכנסה משכר, ושכר למפרנס, לפי מספר המפרנסים במשק הבית (בש"ח)

לוח 4 להלן מציג את נתוני סך ההכנסה משכר בחלוקה לפי מגדר ומוצא, וכן את השיעור של שכר הדירה מתוך השכר.

מהנתונים נראה כי אין הבדל בין דיווחים של נשים ושל גברים לגבי סך השכר (של כל המפרנסים) במשק הבית. עם זאת, בבדיקה של מפרנסות יחידה נמצא כי שכר המפרנסים היחידים (הגברים) הגיע בממוצע ל-4500 ש"ח - גבוה בכ-1000 ש"ח משכר המפרנסות היחידות.

כאשר בוחנים את שיעור שכר הדירה מתוך סך ההכנסה משכר מתקבלת תמונה עגומה שלפיה שכר הדירה מגיע למחצית מהשכר החודשי של כל המפרנסים במשק הבית - שלרוב מהווה את כלל ההכנסה של הפליטים, ובמקרים רבים שכר הדירה מגיע אף ליותר מכך. נזכיר כי הספרות המחקרית בתחום מתייחסת לשיעור הוצאה על דיור של יותר מ-30% מההכנסה הפנויה על "מגורים שאינם בהישג יד". נראה כי סוגיית הוצאות הדיור יכולה להסביר חלק גדול מהממצאים הסובייקטיביים הקשים העולים מעדויות המשיבים (ראו בהמשך).

לוח 4: שכר דירה, סך השכר ואחוז שכר הדירה מהשכר לפי מגדר ומוצא

אחוז מהשכר	שכר	שכר דירה	
נשים			
54%	6,505	3,480	אריתראיות
70%	5,626	3,914	אוקראיניות
67%	5,110	3,438	אחר
65%	5,759	3,753	ממוצע
גברים			
52%	5,941	3,116	אריתראים
69%	5,167	3,575	אחר
57%	5,750	3,254	ממוצע

יצוין כי כרבע מהפליטים האריתראים (נשים וגברים) וכמחצית מהנשים האוקראיניות דיווחו כי הם שולחים כסף לקרוביהם בחו"ל (לעתים בעל כורחם מסיבות כמו שחרור של קרוב משפחה מסוחרי בני אדם על ידי כופר, מימון ילדים קטינים שנותרו מאחור, או עוני ורעב מקומיים). אין מידע על סכום הכסף הנשלח, אולם במקרים אלה ההכנסה הפנויה של המשפחות נמוכה יותר מההכנסות המתוארות, בגובה הסכום החודשי שנשלח לקרוביהם.

עוני וביטחון תזונתי

"אני מלווה אישה פליטה שעובדת קשה בניקיון, אך היא סובלת מפריצת דיסק שמקשה עליה לעבוד פיזית. היא מפרנסת את כל המשפחה, ויש לה שלושה ילדים קטנים שהולכים לבית ספר. כעת, היא בקושי יכולה לעבוד ומתקשה לספק אוכל לילדים שלה. מהקהילה מביאים לה שאריות, וזה לא רק מצב של אי-ביטחון תזונתי – זה כמעט רעב. היא לא מצליחה לדאוג לצרכים הבסיסיים של המשפחה."

עו"ס יהודית אילני, רכזת הפרויקט לאנשים עם מוגבלות בא.ס.ף

לשאלה האם המשיב מצליח לכסות את הוצאותיו השוטפות, ענו רק 11% כי הם מצליחים או מצליחים ללא קושי. כל היתר, כ-89%, אינם מצליחים לכסות את הוצאותיהם, וכמחצית מהם דיווחו כי אינם מצליחים כלל וכי הם בחובות.

על השאלה שמנסה לבדוק תחושת עוני (עוני סובייקטיבי) ולבחון האם המשיבים חשים במצוקה כלכלית, השיבו מעט יותר ממחצית כי הם חשים במצוקה כזו "לעיתים קרובות". עוד 28% השיבו כי הם חשים כך לפעמים. רק כ-15% מהם מרגישים כך לעיתים רחוקות או אף פעם לא וכ-6% סירבו לענות על שאלה זו.

לוח 5: עוני סובייקטיבי: תחושות מצוקה כלכלית בקרב המשיבים

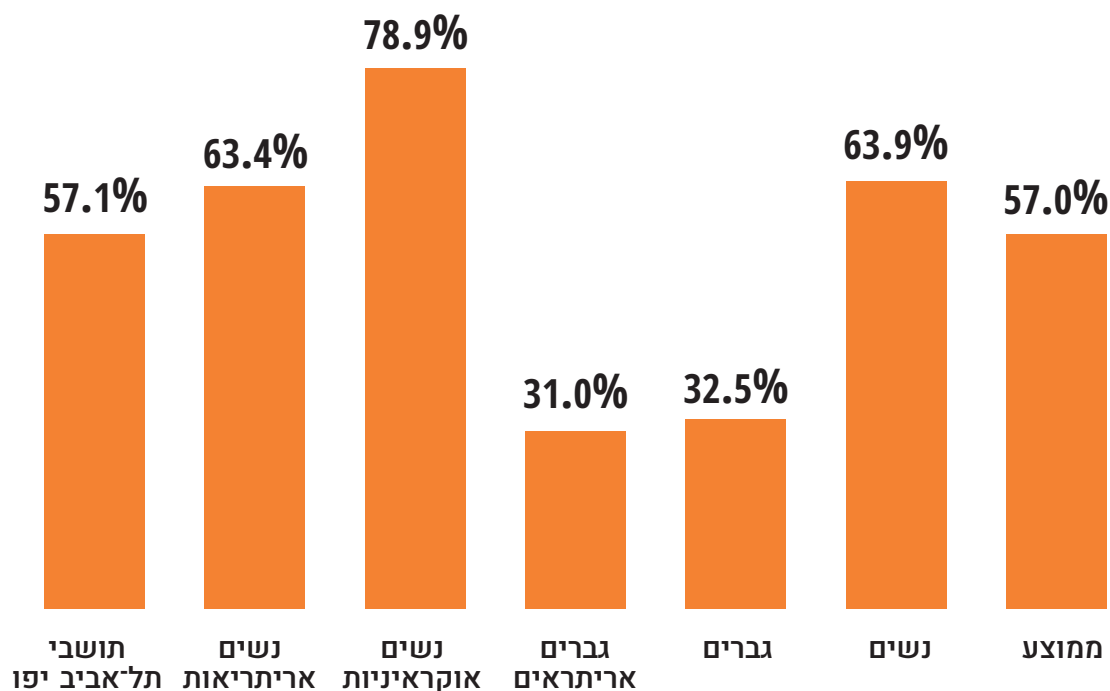
אחוז	מספר	
51.0	125	לעיתים קרובות
28.2	69	לפעמים
8.6	21	לעיתים רחוקות
6.1	15	אף פעם לא
6.1	15	מסרב לענות
100.0	245	סה"כ

בחינת שיעורי העוני האובייקטיבי נעשתה על פי השיטה היחסית הרשמית בישראל. ההכנסה הפנויה לנפש תקנית של המשיבים בסקר הושוותה לקווי העוני המעודכנים ביותר, שפורסמו בשנת 2022. מאחר שממצאי ההכנסות מתייחסים לשנת 2024, ומאחר שלא התקבל מידע על הכנסות אחרות של אוכלוסיית המשיבים בסקר (אם כי על פי התוצאות רק לעשירית מהם יש הכנסות מלבד ההכנסה מעבודה) - עשויים האומדנים להיות מעט מוטים כלפי מעלה.

על פי החישוב האמור, מתקבל כי שיעור העוני הכללי בקרב המשיבים מגיע לכ- 57% - דומה לזה של הפליטים המתגוררים בעיר תל אביב (המהווים כאמור כ-60% מהמדגם).

בנוסף לכך, העוני הוא מגדרי באופן מובהק - שיעור העוני של נשים גבוה פי 2 מזה של גברים ומגיע ל-64% ו-33% בהתאמה. על פי הנתונים הקיימים, בקרב הנשים - האוקראיניות עניות יותר - כ-79% מהן עניות, לעומת כ-64% מהנשים האריתראיות. שיעור הגברים האריתראים קרוב לזה של הממוצע באוכלוסיית הפליטים הגברים.

תרשים 6: שיעור העוני באוכלוסיית הפליטים: בפילוח לפי מגדר וארץ מוצא

כאמור, המשיבים השיבו על שאלון ה-USDA בגרסתו המקוצרת (ראו בפרק השיטה). התפלגות המשיבים לשלושת המצבים שמניב הניקוד לפי התשובות לשאלון מוצגת בלוח 6 להלן. מהממצאים עולה כי רוב מכריע של המשיבים, כ-85%, סובל מאי-ביטחון תזונתי ברמה כלשהי, ומעל למחצית מאוכלוסיית המשיבים אף מאי-ביטחון תזונתי חמור. זהו ממצא שמצביע על אי-ביטחון תזונתי גבוה פי 2 (לכל הפחות) ביחס לאוכלוסייה הערבית בישראל, ששיעורי האי-ביטחון תזונתי שלהם הם הגבוהים ביותר מבין קבוצות האוכלוסייה השונות הנסקרות על ידי הביטוח הלאומי. למעשה, רק כ-15% מאוכלוסיית הפליטים שנדגמה וניתן היה להסיק ממנה על שאלות אלו - חיה בביטחון תזונתי.

לוח 6 מצב הביטחון התזונתי של המשיבים*

שיעור	מספר משיבים	מצב ביטחון תזונתי
15.4%	28	בביטחון תזונתי
30.2%	55	באי-ביטחון תזונתי מתון
54.4%	99	באי-ביטחון תזונתי חמור
100.0%	182	סך הכל

*תשובות שגויות או סירובים באחת מן השאלות פסלה את אפשרות החישוב

עוד עולה מהשאלות הפרטניות, כי כ-60% דיווחו שהם מדלגים על ארוחות, מרביתם בתדירות קבועה. בבדיקה לפי מוצא, מתברר כי מצבם של הפליטות האוקראיניות טוב יותר בהיבט זה. כ-30% מהפליטות מאוקראינה חיות בביטחון תזונתי, כ-50% מתוכן חיות באי-ביטחון תזונתי מתון וכ-20% באי-ביטחון תזונתי חמור. הממצאים חמורים אפוא פחות לגבי פליטות מאוקראינה. זאת בעוד שמצבן של נשים פליטות מאריתריאה חמור אפילו מזה שבכלל האוכלוסייה הנסקרת: רק 10% חיות בביטחון תזונתי, וכ-60% באי-ביטחון תזונתי חמור. הפליטות והפליטים מאריתריאה, לרבות הגברים, חיים באי-ביטחון תזונתי חמור פי 2-3 מאשר הפליטות מאוקראינה.

נתונים אלה עומדים לכאורה בסתירה לשיעורי העוני הגבוהים יותר, על פי הגישה היחסית האובייקטיבית, של אוקראיניות ביחס לשאר אוכלוסיית הפליטים. ייתכן כי הדבר קשור לסיוע כספי נוסף שמקבלות פליטות מאוקראינה ושאינן לגביו מידע בסקר הנוכחי, וייתכן שהממצאים משקפים תפיסה סובייקטיבית שונה לגבי מצוקה ואי-ביטחון תזונתי בקרב קבוצות מוצא שונות. כמו כן, ראינו כי מבחינת דיוור – מצבן של הפליטות האוקראיניות רע יותר והן מוציאות בממוצע כ-70% משכרן על שכר דירה.

שביעות רצון מהחיים ודיוור

שביעות רצון מהחיים היא מרכיב בהערכת הרווחה האישית המשקף את תפיסת הפרט את חייו כמכלול, וברוב הסקרים החברתיים בעולם מוצגת שאלה בנושא זה. בשנים האחרונות בישראל שיעור שביעות הרצון של האוכלוסייה נושק לכ-90% – שיעור גבוה מאוד גם בהשוואה בינלאומית. השאלה האחרונה בשאלון התייחסה למידת שביעות הרצון של המשיבים בסולם של 1-10 והממצאים העולים ממנה שונים בתכלית: ממוצע שביעות הרצון מגיע ל-39 – נמוך פי 2 ויותר מזה של האוכלוסייה הישראלית. כ-80% מהמשיבים דרגו את מצבם עד 5 מתוך 10 ורק כ-3% סימנו 9 או 10.

הממצאים ממחקר זה מספקים תמיכה למידה הנמוכה של שביעות הרצון מהחיים בקרב אוכלוסיית הפליטים, ובעיקר הפליטות. שיעורי הכיסוי של ביטוח בריאות נמוכים ביותר בישראל, מדינה שבה נהוג ביטוח בריאות ממלכתי – מול דיווח עצמי על מצב בריאותי שאינו שפיר בקרב רוב המשיבים; חוסר יכולת לכסות את ההוצאות

השוטפות ותחושת מצוקה כלכלית בקרב רוב מוחלט של הפליטים; בקרב הפליטות שיעורי עוני גבוהים פי 3 ויותר מהאוכלוסייה הכללית ובקרב הפליטים פי 1.5, וכן שיעורי אי־ביטחון תזונתי הנוסקים לקרוב לכלל האוכלוסייה שהשיבה על השאלון.

מגבלות המחקר

מחקר זה עוסק באחת האוכלוסיות המודרות ביותר בישראל וככזה הוא אינו חף ממגבלות. ראשית, הייצוג אוכלוסיית הפליטים בישראל הוא חסר במדגם הנוכחי. לשאלון השיבו רוב של פליטים שפנו לארגוני הסיוע, ולכן סביר להניח שמדובר בפליטים שמצבם קשה יותר מזה של כלל הפליטים. מסיבה זו גם נמצא רוב נשי מובהק באוכלוסיית הסקר, אף שבאוכלוסיית הפליטים הכללית שיעור הגברים גבוה משל הנשים. כמו כן הגישה לפליטים סודנים, למשל, הייתה נמוכה מאותה סיבה – רובם קיבלו מעמד תושב ארעי בעקבות פסיקה של בית המשפט ולכן הם זכאים ל"סל" שירותים. מסיבה זו הייצוג שלהם חסר בארגוני הסיוע.

בנוסף לבעיות הדגימה יש להניח שהיו גם בעיות תשובה הנובעות מחוסר ההיכרות של המשיבים עם הטרמינולוגיה המקובלת במחקר, תרגום לא מדויק של השאלות ועוד. ניסינו להמעיט ככל הניתן את הבעיות האלו באמצעות עריכת 'פריטסט' (שאלון מוקדם) ותיקון השאלון שהופץ לכלל המרואיינים בהתאם אליו, אך סביר להניח שתיקון זה לא כיסה את כלל בעיות ההנגשה השפתית והתרבותית.

סיכום והמלצות

במחקר זה נעשה ניסיון חלוצי להגיע לאומדנים מבוססים במגוון תחומי חיים של האוכלוסייה הסובלת מהדרה ברמה הכי גבוהה בחברה הישראלית – אוכלוסיית הפליטים חסרי מעמד רשמי. ביקשנו לבחון את מצבה של אוכלוסייה זו על פי מספר מדדים מקובלים בתחומי העוני, הביטחון התזונתי, מצב הדיור והבריאות וכן באמצעות בחינת התפיסות הסובייקטיביות של הפליטים את מצבם.

לצורך זאת הופץ בקרב אוכלוסיית הפליטים הנגישה יותר – זו הנזקקת לשירותיהם של ארגוני הסיוע – שאלון שממנו עובדו הנתונים. השאלון הופץ ל-249 פליטים, לרוב באמצעות תיווך של עובדים מארגוני הסיוע, ולאחר 'פריטסט' של 30 שאלונים שבעקבותיו תוקן השאלון. כ-75% מהמשיבות הן נשים, ורובן המכריע מתגורר באזור מרכז הארץ, מהן כ-60% בעיר תל אביב – יפו. מרבית המשיבים – כשני שלישים – הגיעו מאריתריאה והיתר מאוקראינה, אתיופיה וסודן.

המחקר מעלה שורה של ממצאים חמורים על מצבה של האוכלוסייה הנחקרת. יותר ממחצית מהמשיבים העידו שהם חשים במצוקה כלכלית "לעיתים קרובות" וכ-28% נוספים חשים כך "לפעמים". נתונים אלה תואמים במידה רבה את נתוני העוני האובייקטיבי היחסי (זה המחושב רשמית בישראל) שלפיו מעל למחצית האוכלוסייה הנחקרת היא עניה. יתרה מכך, בעוד שחישובי העוני מתמקדים בהכנסה בלבד, מצאנו ששיעור ההוצאה על דיור בקרב פליטים מצביע על מצב חמור ביותר – מעל למחצית מההכנסה הפנויה שלהם מופנית לכיסוי הוצאות הדיור, וזאת כאשר הדעה המקובלת של מומחים בתחום היא ששיעור הוצאה על דיור העולה על 30% מההכנסה הפנויה נחשב ל"מגורים שאינם בהישג יד".

גם רמת האיביטחון תזונתי בקרב אוכלוסייה זו נושק לשיא: כ-85% מהם חיים באי-ביטחון תזונתי, ובהם 55% (יותר ממחצית) באיביטחון תזונתי חמור. קשה במיוחד הוא מצבן של הפליטות מאריתריאה: רק 10% מהן חיות בביטחון תזונתי, כ-30% באיביטחון תזונתי "מתון" וכ-60% באיביטחון תזונתי חמור. יצוין שממצאים אלה מתיישבים עם סקר שנעשה בתקופת הקורונה, ומצא כי כ-85% מהפליטים בישראל חיים באיביטחון תזונתי.

בהתאם לכך, אין פלא כי הפליטים מביעים חוסר שביעות רצון גבוה מחייהם: בסולם של 1 עד 10 נמצא שהממוצע הוא כ-40% (לעומת תוצאות הקרובות ל-90% בסקרים הארציים בישראל), ומעטים מאוד חשים שביעות רצון מחייהם.

מעבר לפגיעה הקשה בחייה של האוכלוסייה הנחקרת, ישנן כמובן השפעות רוחב שליליות גם על סביבתה. מצב זה, הכרוך בשיעור גבוה של פשע, נוער בסיכון, תנאי תברואה ירודים, בעיות בריאות ועוד, מעלה את ההוצאות על שיטור, שיקום ובריאות הן של אוכלוסיית הפליטים והן של המתגוררים בסביבתם.

הממצאים הנסקרים מעלים את הצורך בהיערכות המדינה להטבת מצבה של אוכלוסייה זו ובעקיפין גם להטבת מצבה של החברה בישראל.

ראשית, יש ליישם מנגנון של מידע שוטף על אוכלוסייה זו כדי לנטר את מצבה ואת השיפור בו בהתאם לצעדי המדיניות המקווים.

הפליטים ומבקשי המקלט שהגיעו לישראל, הגיעו לכאן בעודם שרויים באחת מנקודות השפל של חייהם ובנסיבות שנכפו עליהם. על המדינה לספק להם, על פי התחייבויותיה הבינלאומיות, רשת ביטחון סוציאלית ובריאותית שתאפשר להם חיים בכבוד. המדיניות הממשלתית כלפי פליטים בישראל שמשאירה אותם כאן ללא מעמד, ללא זכויות ולמעשה ללא רשת ביטחון כלל, היא שמביאה בין היתר לנתונים הקשים של עוני ואי־ביטחון תזונתי שעולים מהדוח.

על מדינת ישראל לפעול למען מניעה והפחתה של המצב הקשה העולה מהממצאים שהובאו בדוח זה והשלכותיהם, אנו ממליצים לשקול מתן סיוע חיוני לפליטים גם אם חלקי בתחומי הביטחון הסוציאלי (קצבאות ביטוח לאומי), סיוע כספי בדיוור במצבים קיצוניים – שמחקר זה מראה כי הם שכיחים – שירותי רווחה, וכמובן סל שירותי ביטוח בריאות בסיסי, שאליו אין גישה למחצית מהמבוגרים ולכרבע מהילדים מאוכלוסיית הסקר.

יחד עם זאת, הרחבת היקף שירותי הרווחה והבריאות לבדם אינה יכולה לספק את רשת התמיכה והביטחון אליה ראויים הפליטים – זו תבוא רק כאשר מדינת ישראל תבחן באופן הגון את בקשות המקלט הפרטניות של חברי הקהילה ותכיר בהם כפליטים, כפי שהתחייבה כשחתמה על אמנת הפליטים.

נספח א': ממצאים נוספים

מוצא			אוקראינה			אריתריאה			יתר ארצות המוצא		
מגדר			גברים	נשים	סה"כ	גברים	נשים	סה"כ	גברים	נשים	סה"כ
הוצאה על שכר דירה			3,116	3,914	3,703	3,438	3,420	3,575	3,480	3,511	3,511
הכנסה מעבודה			5,941	5,626	5,704	5,110	5,221	5,167	6,505	6,140	6,140
מספר נפשות במשק בית			2.74	3.65	3.39	3.52	3.46	2.47	2.98	2.84	2.84
מספר ילדים ממוצע			1.18	2.55	2.20	1.54	1.48	0.80	1.66	1.43	1.43
מספר מפרנסים במשק הבית			2.02	2.02	2.02	2.00	2.04	1.85	2.05	1.98	1.98
יש ביטוח בריאות			34%	43%	40%	56%	54%	40%	27%	31%	31%
יש ביטוח בריאות לילדים			30%	63%	53%	80%	77%	25%	50%	42%	42%
שיעור מוותרים על טיפול רפואי			68%	64%	65%	40%	39%	60%	71%	67%	67%
לא מצליחים לכסות הוצאותיהם			87%	92%	91%	80%	77%	85%	89%	88%	88%
עוני סובייקטיבי: חשים במצוקה כלכלית לעיתים קרובות			55%	52%	53%	16%	15%	50%	61%	58%	58%
שיעור עוני (אובייקטיבי)			31%	63%	56%	79%	79%	36%	56%	51%	51%
חיים באיביטחון תזונתי חמור			51%	38%	42%	16%	15%	45%	43%	44%	44%
שביעות רצון כללית ממוצע 1-10			2.96	3.40	3.27	6.16	6.15	3.35	5.15	4.56	4.56

הערות: (1) באוקראינה כמעט כולן נשים (גבר אחד) (2) שכר דירה והכנסות - בש"ח לחודש למשק בית

נספח ב: השאלון שהופץ לאוכלוסיית המחקר

שלום רב,

הסקר שלהלן נועד להבין וללמוד טוב יותר את מצבך.

כל הנתונים האישיים יישמרו בסודיות מוחלטת על ידי א.ס.ף ולא יועברו בשום צורה לרשויות השונות. הנתונים ישמשו לצרכים סטטיסטיים ומחקריים כלליים בלבד.

השתתפותך תסייע לנו מאוד כדי להבין את הצרכים של הפליטים בישראל ובבוא העת גם להתאים להם מענים.

שאלות רקע:

מס' מזהה:

גיל:

מין:

עיר מגורים בישראל:

ארץ מוצא:

אריתריאה

דרום סודאן

אתיופיה

אוקראינה

אחר: _____

וותק בארץ: _____

מצב משפחתי

- רווק/ה
- נשוי/אה וגר/ה עם בן/בת זוג
- נשוי/אה אך לא גר/ה עם בן/בת זוג (לא בארץ וכו')
- אלמנה
- גרוש/ה
- פרוד/ה
- אחר: _____

האם בביתך את/ה גר/ה עם:

- לבד
- בני משפחתי
- שותפים
- אחר: _____

עם כמה אנשים את/ה גר באותה דירה ומקיים עמם שותפות כלכלית? _____

הערה לסוקר/ת: שאלה זו מודדת את גודל משק הבית. הכוונה בשותפות כלכלית היא שימוש משותף בהכנסות ותקציב מזון משותף.
שימו לב – ילדים התלויים בפרנסת הוריהם נחשבים חלק ממשק הבית)

כמה מהם ילדים עד גיל 18? _____

מכאן ואילך נתייחס במונח "משק בית" לאותם אנשים שעימם אתה מתגורר בשותפות כלכלית.

1. כמה מבני משק הבית הם אנשים עובדים?

- אף אחד לא עובד
- יש עובד אחד
- יש שני עובדים
- יש יותר משני עובדים – כמה? _____

במידה ועובד – במה אתה עובד.ת:

עבודת נקיון

מסעדות

בנייה

אחר? _____

2. מהי סך ההכנסה (בממוצע לחודש) מעבודה של כל העובדים במשק

הבית (מי שגרים איתך בשותפות כלכלית) בחודש רגיל? _____

ש"ח לחודש (הסכום שמתקבל בחשבון הבנק או במזומן)

האם את/ה שולח חלק מההכנסה למשפחה במדינת המוצא?

אם כן – מהו הסכום הממוצע בחודש? _____

3. האם יש לכם הכנסה כספית נוספת מתמיכות כלשהן (תרומות, קצבאות,

סיוע בתשלום שכר דירה)?

לא

כן. כמה בערך בממוצע חודשי בשנה האחרונה? _____

מבקש לא לענות

4. איפה אתה גר?

דירה בשכירות לבד או עם המשפחה

דירה בשכירות עם שותפים

הסדר מגורים אחר קבוע (פרט: _____)

הסדר מגורים אחר לא קבוע (פרט: _____)

5. אם משלם על דיור - כמה משלם על שכר דירה?

סכום בש"ח: _____

מתגורר תמורת עבודה

לא משלם על דיור

(הערה לסוקר/ת: במידה והדירה נחלקת עם שותפים שאינם חלק ממשק הבית - כלומר לא מקיימים שותפות כלכלית והוצאה משותפת על מזון, יש לרשום כאן את חלק ההוצאה היחסי על הדירה)

6. האם אתם מצליחים לכסות את כל ההוצאות החודשיות של משק הבית למזון, לחשמל, לטלפון וכד'?

מצליח ללא קושי

מצליח

לא כל כך מצליח

בכלל לא מצליח / אני בחובות

כעת נבקשך לענות עד כמה נכונות האמירות הבאות המתייחסות לצריכת אוכל בביתך בשנה האחרונה:

7. "האוכל שקניתי/קנינו פשוט לא החזיק מעמד, ולא היה לי/לנו כסף להשיג יותר." (ב-12 החודשים האחרונים)

1. לעתים קרובות נכון

2. לפעמים נכון

3. אף פעם לא נכון

[0] לא יודע או סירב

8. "לא יכולנו להרשות לעצמנו לאכול ארוחות מאוזנות." (ב-12 החודשים האחרונים)

- 1. לעתים קרובות נכון
- 2. לפעמים נכון
- 3. אף פעם לא נכון
- [0] לא יודע או סירב

9. ב-12 החודשים האחרונים, האם אתה או אחרים במשק ביתך, הקטנתם אי פעם את גודל הארוחות שלך או דילגת על ארוחות כי לא היה מספיק כסף לאוכל?

- 1. כן
- 2. לא (דלג על 9א)
- [0] לא יודע (דלג על 9א)

9א. כל כמה זמן זה קרה בשנה האחרונה?

- 1. כמעט כל חודש
- 2. כמה חודשים אבל לא כל חודש
- 3. רק 1-2 חודשים
- [0] לא יודע

שאלות נוספות

10. ב-12 החודשים האחרונים, האם אי פעם אכלת פחות ממה שהרגשת שאתה צריך כי לא היה מספיק כסף לאוכל?

- 1. כן
- 2. לא
- [0] לא יודע

11. האם ב-12 החודשים האחרונים הייתם רעבים אבל לא אכלתם כי לא היה מספיק כסף לאוכל?

- 1. כן
- 2. לא
- [0] לא יודע

12. מהו מצב בריאותך בדרך כלל?

- טוב מאוד
- טוב
- לא כל כך טוב
- בכלל לא טוב

13. האם ויתרת על טיפול רפואי בגלל קשיים כלכליים?

- כן
- לא

14. האם אתה מרגישה שאתה נמצאת במצוקה כלכלית?

- לעיתים קרובות
- לפעמים
- לעיתים רחוקות
- אף פעם לא
- מבקש לא לענות

15. באופן כללי, האם אתה מרוצה מחייך?

10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
מרוצה מאוד									לא מרוצה כלל

אנו מודים לך מאוד על שיתוף הפעולה!!